

SÜREK Alevilik – Bektaşilik ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Sayı 3, 2024, 82-96.

E-ISSN: 3023-5529

Araştırma Makalesi / Research Article

ALEVİLİĞİN TARİHSEL SÜRECİ VE DÜŞÜNSEL TEMELLERİ HISTORICAL PROCESS OF ALEVISM AND INTELLECTUAL FOUNDATIONS

Yunus AYDOĞDU

Dr., Bağımsız Araştırmacı

aydgduny@gmail.com, 0000-0003-3351-2531

Fatih TEKİN

Arş. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi, İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

fatihtekin@inonu.edu.tr, 0000-0003-2227-0784

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

(Received)

30.09.2024

Kabul Tarihi:

(Accepted)

16.12.2024

Yayın Tarihi:

(Published)

30.12.2024

Anahtar

Kelimeler

İslam

Mezhepleri

Alevilik

Şiilik

Bektaşilik

Keywords

Islamic Sects

Alevism

Shiism

Bektashism

İslam'ın farklı bir yorumu olarak ortaya çıkan Alevilik sosyo-politik ve kültürel etkilerle şekillenmiştir. Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisine dayanan Alevilik, Şiilik içinde doğmuşsa da zamanla Şiilikten farklılaşmıştır. Şiilik, İmam Cafer es-Sadık'ın öğretilerine ve On İki İmam inancına sıkı sıkıya bağlıdır. Alevilik ise mistik öğretilere, tasavvufa ve Bektaşî tarikatının etkisine daha açık bir yapı sergiler. Alevilikte cem ritüelleri, semah, deyişler ve saz eşliğinde ibadet gibi unsurlar önemli yer tutar. Orta Çağ'da, Anadolu'ya göç eden Türkmenlerin etkisiyle Alevilik, bu bölgede önemli bir dinî ve kültürel kimlik hâline gelmiştir. Osmanlı döneminde ise Alevi topluluklar, zaman zaman baskılara maruz kalmış, ancak kendi inanç ve ritüellerini koruyarak varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. Cumhuriyet döneminde, laiklik ilkesiyle birlikte Alevilik de daha görünür ve kabul edilebilir bir hâle gelmiştir. Bu çalışma, İslam mezheplerinin ortaya çıkış sürecinden günümüze Aleviliğin nasıl ortaya çıktığına odaklanmaktadır. Bu bağlamda Alevilik inancı, tarihsel süreç içinde etkilendiği olgularla birlikte ele alınmış ve inancın düşünsel kaynakları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı, Alevilik inancının tasavvufî düşünce içinde inanç esasları, ritüelleri (ibadet), dinî ve sosyal yapılanmasının oluşumunu etkileyen unsurları göz önünde bulundurarak değerlendirilmesidir. Bu inceleme, nitel araştırma yöntemleriyle yapılmış olup çalışmada tarihsel analiz, karşılaştırmalı analiz ve betimsel analiz tekniklerinden yararlanılmıştır.

Alevism, which emerged as a different interpretation of Islam, was shaped by socio-political and cultural influences. Based on the love for Prophet Ali and the Ahl al-Bayt, Alevism was born within Shiism but has gradually differentiated itself from Shiism over time. Shiism adheres strictly to the teachings of Imam Ja'far al-Sadiq and the belief in the Twelve Imams. In contrast, Alevism exhibits a more open structure to mystical teachings, Sufism, and the influence of the Bektaşî order. Elements such as cem rituals, semah, folk songs, and worship accompanied by the saz play a significant role in Alevism. During the Middle Ages, with the influence of the Turkmen who migrated to Anatolia, Alevism became a significant religious and cultural identity in this region. During the Ottoman period, Alevi communities were occasionally subjected to oppression but managed to preserve their beliefs and rituals. In the Republican period, with the principle of secularism, Alevism became more visible and acceptable. This study focuses on how Alevism emerged from the process of the emergence of Islamic sects to the present day. In this context, the belief in Alevism has been examined along with the phenomena that have influenced it throughout history, and the intellectual sources of the belief have been attempted to be revealed. The aim of this study is to evaluate the elements affecting the formation of the Alevism belief system within mystical thought, including its belief principles, rituals (worship), and religious social structure. This article has been conducted with qualitative research methods and historical analysis, comparative analysis and descriptive analysis techniques have been used in the article.

Atıf/Cite as: Aydoğdu, Y. & Tekin, F. (2024). Aleviliğin tarihsel süreci ve düşünsel temelleri. *SÜREK Alevilik – Bektaşilik ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3, 82-96.

© 2024 Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü. Her hakkı saklıdır. Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Hacı Bektaş Veli Research and Application Institute. All rights reserved.

Giriş

İslam peygamberi Hz. Muhammed'in vefatı sonrasında, İslam toplumundaki iktidar kavgası ve itikadî anlayış farklılıklarından dolayı farklı mezhep ve inanışlar ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar, süreç içinde kimi önemli olaylar ve düşünsel tartışmalardan etkilenmiştir. Söz konusu iktidar kavgası içinde, Hz. Ali taraftarları olarak bilinen gruplarda, zaman içinde farklı anlayışlara sahip ancak ortak paydası Hz. Ali taraftarlığı temelinde şekillenen mezhepler ortaya çıkmıştır. Bu mezheplerden biri de günümüzde canlılığını koruyan Aleviliktir. Alevilik, bir dönem "Kızılbaşlık" olarak da anılmıştır. Ancak "Kızılbaş" kelimesine yüklenen olumsuz anlamlardan dolayı günümüzde Alevi-Bektaşî kullanımı ön plana çıkmıştır. Aleviliğin zaman içinde şekillenmesinde, birtakım sûfî akımlar önemli roller oynadığı gibi tasavvufî şairler de önemli yer edinmişlerdir. Bu sûfî akımların ve şahsiyetlerin en önemlileri arasında Hoca Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaş Veli sayılabilir.

Aleviliği tarihsel olarak dört dönemde değerlendirmek mümkündür. İlk olarak oluşum dönemi 11. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasındaki zaman dilimini kapsayan süreç, Balım Sultan'ın kurumsallaşmayı sağlamasına kadar gitmiştir. Bu dönemde, Aleviliğin felsefî alt yapısını oluşturan dönem olmuştur. Kalenderilik ve Mevlevilikten etkilenen Alevilik, Bâtınlık ve bağdaştırmacılık etkisinde de kalmıştır. İkinci olarak Safevî döneminde şekillenen 16-19. yüzyıllar arasındaki süreçte, Aleviliğin aynı zamanda Kızılbaşlık olarak da anıldığı bir dönem yaşanmıştır. Bu zaman diliminde Alevilik, inanç prensipleri, ritüelleri, dinî ve sosyal yapılanmasıyla şekillenmiştir. Üçüncü ve dördüncü dönemler ise daha güncel olan Modern Dönem ve Post-modern Dönem olarak değerlendirilebilir. 19. yüzyıldan günümüze olan bu süreçte, modern ideolojiler, küreselleşme ve kentleşme hayatı önemli bir şekilde etkili olmuştur.

Temelde, Aleviliğin İslam'ın Şii anlayışının İsmailî mezhebinin kolu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Ancak zaman içinde, benzerlikler barındırır da oldukça farklı inanç ve ibadet şekilleri oluşmuştur. Günümüzde de önemli bir yer edinen Alevilik, çoğunlukla Türkiye'de olmak üzere birçok ülkede insanların inanç şekli olarak varlığını sürdürmektedir. Çalışma, bu çerçevede Aleviliğin Şiilikten çıkarak farklı bir inanç hâline gelmesi ve siyasal pozisyonunu tartışmaktadır. Çalışmanın odaklandığı araştırma soruları şunlardır: Aleviliğin tarihsel süreçte Şiilikten ayrışmasının temel nedenleri nelerdir? Aleviliğin, Şiilikten farklılaşarak tasavvufî daha iç içe geçmesine yol açan sosyo-kültürel ve politik etkenler nelerdir? Sûfî akımların, özellikle Kalenderilik ve Bektaşîliğin, Aleviliğin inanç ve ritüellerine etkisi nedir? Alevilik inancının Şiiliğe kıyasla daha seküler bir yapıya sahip olmasının nedenleri nelerdir?

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Aleviliğin tarihsel sürecini ve düşünsel temellerini anlamak amacıyla tarihsel analiz, karşılaştırmalı analiz ve betimsel analiz tekniklerinden yararlanılmıştır. Aleviliğin farklı dönemlerdeki gelişimi, Şiilik ve diğer İslami mezheplerle olan ilişkileri, sûfî akımlarla etkileşimleri, tarihsel bir çerçeve içerisinde ele alınmıştır. Alevilik inancının tarihsel süreç içinde nasıl şekillendiğini anlamak için İslam tarihinin kritik dönemlerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda, Hz. Muhammed'in vefatından sonra gelişen siyasî ve dinî tartışmalar, hilafet sorunu, Emevî ve Abbasi dönemlerinde yaşanan mezhep ayrılıkları ve Osmanlı dönemi baskıları, detaylı bir şekilde incelenmiştir. Tarihsel olaylar, kronolojik bir sırayla değerlendirilmiş, Aleviliğin bu süreçler üzerindeki etkisi ve dönüşümü irdelenmiştir. Aleviliğin, Şiilik başta olmak üzere diğer İslami mezheplerle olan benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymak amacıyla karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Aleviliğin inanç esasları, ritüelleri, sosyal yapıları ile Şiilik, Bektaşîlik ve diğer sûfî tarikatların inanç pratikleri karşılaştırılmıştır. Bu analiz, Aleviliğin İslam içindeki yerini anlamaya ve farklılıklarını vurgulamaya yardımcı olmuştur. Çalışmada kullanılan veriler, literatür taraması yoluyla elde edilmiştir. Tarihsel kaynaklar, Alevilik ve İslami mezhepler üzerine yazılmış akademik kitaplar ve makaleler incelenmiştir.

İslam'da Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Ortaya Çıkışı

Mezhep sözcüğü, Arapça "zhab" kökünden türetilen "takip edilen yol" anlamı taşıyan bir sözcüktür. Sözcüğün mecazi anlamı, kişinin yöneldiği inanç anlamında kullanılmaktadır (Öz, 2021, s. 33; Kubat, 2019, s. 12). İslam dinine mensup toplumlarda, farklı anlayışlara sahip fırkalar bulunmaktadır. İtikadî, siyasî ve fıkhi açılardan farklı anlayışlar ve ekoller, mezhep kavramı ile ifade edilmektedir (Öz, 2021, s. 34). İslam tarihinde ortaya çıkan farklı anlayışlar ve ekoller yani mezhepler, uygun ortam bulduklarında veya bu anlayışa sahip kişiler buldukları varlığını devam ettirir. Bu imkânları bulamayan anlayışlar ise zamanla ortadan kaybolur (Öz, 2021, s. 37).

İslam mezhepleri tarihi literatüründe, genelde mezhepler; siyasi mezhepler, itikadi mezhepler ve fıkhi mezhepler olmak üzere üçlü bir tasnife tabi tutularak incelenmiştir. Ancak bu sınıflandırma, düşünce sistemlerini tamamen birbirinden ayıran bir sınıflandırma değildir. Çünkü itikadi, siyasi ve fıkhi anlayışlar, birbiriyle iç içe bir ilişki içindedir (Öz, 2021, s. 51).

Çok sayıda İslam kaynağı, İslam topluluğundaki ayrılıkların kökenlerinin İslam'ın kuruluş yıllarına, hatta daha eski zamanlardaki aşiretler arası mücadelelere dayandığını belirtmektedir. Ancak, Hz. Muhammed'in 632 yılında vefatının ardından ortaya çıkan iktidar mücadelesiyle birlikte daha belirgin hâle gelmiştir. Peygamber vefat etmeden önce bir halef belirlememiş ve vefatının ardından gruplar arasında şiddetli bir iktidar mücadelesi ortaya çıkmıştır. Hz. Muhammed'in cenaze töreni henüz gerçekleşmeden, halef seçimi konusunda adımlar atılmış ve tartışmalar yaşanmıştır (Çalışlar, 2013, s. 16).

İslam peygamberi Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde, İslam'a mensup kişiler ve zümrelerin dinî açıdan farklı anlayışlara sahip olması doğal değildir. Çünkü Allah'tan vahiy aldığına inandıkları peygamber, hayattadır ve ihtilaf ettikleri konularda Hz. Muhammed'e başvurma imkânına sahiplerdir. Dolayısıyla mezhepler, İslam peygamberi hayattayken ortaya çıkmamıştır (Öz, 2021, s. 52). İslam dinindeki mezhep farklılıklarının kökeni, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in vefatına yakın günlerde yaşanan olaylarda ve vefatından sonra yaşanan olaylardaki ihtilaflara kadar dayandırılmaktadır. Bu ihtilaflar, zamanla farklı anlayışların gelişmesinde, ekollerin ortaya çıkmasında ve daha sonra mezhep farklılıklarının oluşmasında önemli rol oynamıştır (Öz, 2021, s. 54).

İslam mezheplerinin oluşmasına ve bu çalışmanın konusu olan Aleviliğin anlaşılmasına hizmet etmesi açısından kısaca Hz. Muhammed'in vefat etmeden önceki ve vefat ettikten hemen sonraki günlerde yaşanan hadiselerin ve ihtilafların neler olduğuna yer verilmesi önemlidir. Bu hadiseler, sırasıyla namazda imamlık meselesi, Kırtas Hadisesi, halifelik meselesidir.

İslam peygamberi Hz. Muhammed'in vefat etmeden önce iki haftaya yakın hastalandığı rivayet edilmektedir. Bu hastalık sürecinde Hz. Muhammed, namazı sahabelerinden Hz. Ebu Bekir'in kıldırmasını istemiştir. Hatta Tabakat kitabındaki gibi bazı rivayetlerde, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in Hz. Ebu Bekir'in arkasında namaz kıldığı nakledilmiştir. (Akbulut, 2020, s. 47). İslam peygamberinin vefatının akabinde, bazı Müslümanlar tarafından "Allah'ın elçisinin dinimiz için seçtiğini biz niye dünyamız için seçmeyelim?" şeklinde ileri sürülen görüşler, Hz. Ebu Bekir'in peygamberin halifesi olması gerektiği görüşünü güçlendiren bir faktör olarak öne sürülmüştür (Akbulut, 2020, s. 48).

İslam peygamberi vefat etmeden hemen önce yaşandığı nakledilen hadiselerden biri de Kırtas Hadisesi olarak ifade edilmektedir. İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in hastalığının şiddetlendiği günlerde, bir yazı yazdırmak için kâğıt ve kalem istediği ancak orada bulunan bazı sahabelerinin, peygamberin hastalığının ağırlaştığını öne sürerek bunu yerine getirmediği nakledilmektedir (İpek vd., 2014, s. 20). Bu hadisenin yaşandığına dair rivayetleri savunan Şia düşüncesine göre eğer peygamberin isteği yerine getirilseydi, Hz. Muhammed, Müslümanlar için halife olarak Hz. Ali'yi işaret edecekti. Şia düşüncesinin muhalifleri ise eğer bu durum din için zaruri bir önemdeyse mutlaka İslam peygamberinin vefat etmeden önce bu vasiyet görevini yerine getirmesi gerektiğini savunarak Kırtas Hadisesi'nin gerçekleşmediğini öne sürmektedirler (Öz, 2021, s. 55).

Vasiyetname olayı olarak da ifade edilen bu konu, Hz. Ali taraftarlarınca Hz. Muhammed'in Hz. Ali'yi vasi tayin ettiği görüşüdür. Ancak bu konuda yazılı bir belge olmasa da Gadir-i Hum'da Hz. Muhammed'in Hz. Ali'yi kendisinden sonraki imam olarak işaret ettiği ileri sürülmektedir. Gadir-i Hum biatı, Şiilik ve Alevilik inancının başlangıcı olduğu düşünülmektedir (Onatça, 2007, s. 17). Gadir-i Hum, Mekke ve Medine arasında bulunan bir yerin adıdır ve Peygamber, veda haccına giderken burada konaklamıştır. Şii inancına göre Peygamber, bu vasiyetini Ehl-i Beyt'ine (Peygamberin soyundan gelenler), onlar da vasiyeti ardından gelenlere, yakınlarına bildirmiştir. Gadir-i Hum olayı, pek çok İslam bilgini tarafından kabul görmemiştir çünkü eğer peygamber böyle önemli bir konuda vasiyette bulunsaydı, bu olayı üç beş kişi değil herkes duyardı şeklinde bir karşı görüş getirilmektedir (Atik ve Bardakoğlu, 1997, s. 258).

İslam peygamberinin vefat ettiği sıralarda ise Beni Saide Sakifesi olayı, bir başka ihtilaf oluşturmuştur. Medineli Müslümanlar, halifelik konusunu müzakere etmeye ve halifelik hakkının Sa'd bin Ubade'ye ait olduğunu öne sürmeleri üzerine Kureyşli Müslümanlar, bundan haberdar olmuş ve mevcut İslam toplumunun Kureyş dışında bir halifeyi kabul etmeyeceği yönünde görüşler öne sürmüşlerdir. Buradaki tartışmada, Hz. Ebu Bekir halife olarak ilan edilmiş ve oradakilerin çoğunluğu, Hz. Ebu Bekir'e biat ettiklerini bildirmişlerdir. Ancak bu ortamda, Hz. Ali bulunmamaktadır ve bu ortamda yer alan bazı sahabeler

de sonraki günlerde Hz. Ali'ye meyletmişlerdir. Ancak sonraki günlerde Hz. Ali dışındaki sahabeler, Hz. Ebu Bekir'e biat ettiklerini açıklamıştır. Hz. Ali ise Taberi'nin naklettiğine göre Hz. Muhammed'in vefatından aylar sonra, Hz. Fatıma vefat ettikten sonra Hz. Ebu Bekir'e biat ettiğini açıklamıştır (Öz, 2021, s. 56-57; Kubat, 2019, s. 47).

Hz. Ali'yi destekleyen araştırmacıların iddialarına göre Hz. Ali, peygamberin kaybının getirdiği acıyla sarsılır ve iktidar mücadelesini bir kenara bırakarak onun cenazesinin defnedilmesiyle ilgilenir (Onatça, 2007, s. 16). Hz. Ebubekir'i ilk halifelige uygun görenlerin iddialarına göre, Hz. Ali'nin iktidarı ele geçirecek kadar kararlı ve etkili bir tutuma sahip olmadığı belirtilmektedir (Çalışlar, 2013, s. 17). Yine Çalışlar'a göre (2013, s. 74), Hz. Ali'nin konuşma, emir ve hutbelerinin derlendiği "Nehcü'l-Belâga" adlı kitapta, Hz. Ali'nin, hilafetin haksız yere elinden alındığını, Ehl-i Beyt dışında hiç kimsenin yardımcısı olmadığını ve onların tehlikeye düşmesini istemediğini ifade ettiği belirtilmektedir.

İslam toplumunda ilk siyasi farklılaşmaların yaşandığı bu dönemde, İslam toplumu dört ana gruba ayrılmıştır. Birincisi, Medineli Müslümanlardır ki bu grup, halifenin Medineli Müslümanlar içinden seçilmesi gerektiğini savunmuşlardır. İkincisi, Hz. Ali grubudur ki bu grup, Hz. Ali'den başkasına biat edilmemesi görüşünü savunanlardır. Üçüncü grup, Hz. Ebu Bekir'in halifelliğini kabul edenlerin oluşturduğu gruptur. Son olarak dördüncü grup ise Hz. Ebu Bekir'i halife olarak tanımayarak onun memurlarına zekât vermeyi kabul etmeyen isyancıların oluşturduğu gruptur (Akbulut, 2020, s. 63). Beni Saide Sakifesi olayı, İslam siyasi tarihindeki tartışmalar içinde önemli bir konudur. İslam peygamberinin vefat ettiği gün yaşanan bu olay, Müslümanların peygamber aralarından ayrıldıktan sonra sosyal hayata intibaklarındaki ilk siyasi sınav özelliği taşımaktadır (Akbulut, 2020, s. 78). Makalede, Şiilik ve Alevilik konusuna geçilmeden İslam tarihinde hilafet konusundaki ilk siyasi ihtilaflar kısaca aktarılmıştır.

Hz. Ebubekir'den sonra yazılı belge ile halifelik Hz. Ömer'e bırakılmış, Zerdüşt dininden bir köle tarafından Hz. Ömer öldürülünce hakem aracılığıyla Hz. Osman halife seçilmiştir. Hz. Osman, 12 yıl hilafette kalmış ve daha sonra isyancı bir grup tarafından öldürülmüştür. Hz. Osman'dan sonra Hz. Ali, halife seçilmiş 661 yılında bir suikast ile o da öldürülmüştür (Çalışlar, 2013, s. 74). İslam tarihinde süregelen ve günümüzde de yaşayan Şii mezhebi, bu hilafet meselesine dayanmaktadır. Hz. Ali ve çocuklarının iktidar dışına itilmeleri ve haksızlığa uğradıkları düşüncesi, Şii ve Alevi inancının kaynağını oluşturmaktadır (Onatça, 2007, s. 17).

Cemel Olayı, ismini Hz. Ayşe'nin devesinden alan Hz. Ali ile Hz. Ayşe arasındaki savaştır. Bu savaş sonrasında Hz. Ali'nin hilafeti başlamıştır. Bu olayla birlikte hilafet, Emevilerden Haşimilere geçmiştir. Hz. Ali, Emevi komutanlarını, savaşmamaları için ikna etmiş ve Hz. Ayşe'nin taraftarları yalnız kalmış ancak Hz. Ali'nin ordusu karşısında gücü yetersiz kalmıştır. Bu savaş, Müslümanların karşı karşıya geldiği ilk savaştır (Çalışlar, 2013, s. 103).

Sıffin Olayı ise halife seçilmiş olan Hz. Ali ile Şam valisi Muaviye bin Ebu Süfyan arasında geçen savaştır. Cemel Olayı'ndan sonra Hz. Ali, devlet hükümetinin merkezini Kufe'ye taşır ve Muaviye'nin kendisine biat etmesini ister ancak Muaviye biat etmez ve 'Sıffin Harbi' olarak bilinen savaşa girerler. Savaşta, yenilgiye yaklaşan Muaviye ve ordusu Kur'an ayetlerini mızraklarının ucuna takarak barış çağrısında bulunmuştur. Sonuç olarak hakemle çözüm aranmış ve kimsenin kazanamadığı bir savaş olsa da ilk mezhep olan Haricilerin ortaya çıkması ve Hz. Ali'nin imajının sarsıldığı bir olay olarak tarihe geçmiştir (Korkmaz, 2018, s. 148).

Son olarak önemli olaylardan biri de Kerbela Hadisesi olarak tarihe geçen, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in I. Yezit tarafından öldürüldüğü olaydır. Hz. Hüseyin, Muaviye ve sonrasında halifeligi saltanata çevirerek devrettiği oğlu Yezit'in halifelğini kabul etmiştir. Hz. Hüseyin ve takipçileri Kerbela'da öldürülmüştür. Bu olay, İslam tarihinin dönüm noktalarından biri olarak tarihe yazılmış ve İslam tarihindeki en önemli ayrılıklardan birini derinleştirerek yüzyıllarca sürececek bir matemi, Hz. Ali taraftarlarının gönüllerine kazımıştır. Şii ve Alevi inancını şekillendiren ve duygusal açıdan etkileyen en önemli olaylar, Hz. Ali'nin bir Harici tarafından hançerlenmesi, Hz. Ali'nin büyük oğlu Hz. Hasan'ın Muaviye'nin oyunuyla karısı tarafından zehirlenmesi, diğer oğlu Hz. Hüseyin'in Kerbela'da, Yezit tarafından başının kesilmesidir (Birdoğan, 2013, s. 186). Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in siyasal iktidar dışına itilmeleri, haksızlıklara maruz kalmaları, acımasızca katledilmeleri ve ayrıca peygamberin yaşadığı dönemlerde, İslam dininin kaldırmaya çalıştığı kabilecilik/aşiretçilik ruhunun, peygamberin vefatı sonrasında yeniden canlanması, peygamberin kendi kabilelerinden çıktığını savunan Haşimoğulları ile Emeviler arasında İslam öncesi dönemden süregelen

çekişmenin yeniden gün yüzüne çıkması, Şiiğin ilk tohumlarını atmıştır ve tarihsel süreçte birçok olaya da kaynaklık etmiştir (Onatça, 2007, s. 19).

Şiiğin ilk olarak ortaya çıkışı, Korkmaz'a göre (2018, s. 149), Hz. Ali'nin bir diğer oğlu Muhammed Bin El Hanefiye'nin, Muhtar Es-Sakafi tarafından 'mehdi' ve 'vasi' olarak görülüp bu kavramları kullandığı zaman olarak görülmüştür. 701 yılında, Hanefiye ölünce Şii fikirleri olarak görülen gulât çevrelerce gündeme getirilmiştir. Bu dönemde, bazı isimler vasilik kavramına ıstılahi içeriğini kazandırmışlardır. Bu isimlerden biri olan şair Kuseyyir Azze, daha sonra Şii düşüncenin temelini oluşturacak olan bazı fikirleri ilk savunan kişilerden biridir. Bunlar arasında, vasilik (Hz. Ali'nin halifelikte özel bir hakka sahip olduğu inancı), mehdilik (kurtarıcı bir lider beklentisi), İbnu'l Hanefiyye'nin re'catı (Muhammed bin Hanefiye'nin geri dönüşü inancı), sıbt ve esbât (Peygamber'in torunları ve soyunun önemi), ayrıca Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a yönelik eleştiriler yer almaktadır (Korkmaz, 2018, s. 150). Bu dönemde, İbnu'l Hanefiye'yi ilah olarak gören ve kendisini de nebi olarak görenler de çıkmıştır. Dönemin şairlerinden olan Ziyad El-Esedî'nin şiirlerinde peygamberin vasisinin Hz. Ali olduğu görüşü vardır. Aynı şekilde Seyyid Hımyeri de aynı fikirleri savunmuş ve özellikle Hz. Ali'nin Hz. Fatma'dan gelen soyuna özel bir yücelik atfedilmiştir (Korkmaz, 2018, s. 150).

Şairlerin yanı sıra fırka liderleri de Şia düşüncesinin gelişiminde önemli roller almışlardır. Bunların önemli olanlarından biri de Muğire b. Said 'Icli ya da el-Beceri'dir. Muğire fırkası, Emeviler döneminin sonları ile ilişkili bir harekettir. Bu fırka, Allah'ı suret ve cisim olarak görür ve onu insana benzetirler. Yine Muğire Hz. Ömer ve Hz. Ebubekir'e hakaret etmektedir (Öz, 2021, s. 132; Korkmaz, 2018, s. 151). Bu fikirler, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in hilafeti Hz. Ali'den gasp ettiği anlayışının belirginleşmesi ve vasilik fikrinin daha da yaygınlaşmasının örnekleri olarak kabul edilir.

Vasilik kavramı; dinî, hukuki ve siyasi bir anlam olarak Abbasi Devleti'nin kuruluşundan sonra Cafer es-Sadık adı etrafında başlamıştır. Emevilere karşı Haşimi desteği için vasilik savunulmuş ve iktidar olunca Hz. Ali'nin soyundakiler dışlanmıştır. Abbasiler, kendilerini Hz. Muhammed'in soyuna daha yakın olduklarını iddia etmişler ve buna karşılık Hz. Ali'nin soyundan gelenler, vasiliğin kendi hakları olduğunu savunacak literatür üretmişlerdir (Korkmaz, 2018, s. 154). Ayrıca, iktidar mücadelesiyle bağlantılı olarak mezheplerin ortaya çıkmasını etkileyen bir diğer faktör, yorum farklılığıdır. Hz. Muhammed'in vefatının ardından, Müslüman toplumu arasında bazı konularda ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Bu ayrılıkların en belirgin olduğu alan, İslam Hukuku (fıkıh) alanında pratik uygulamalarla ilgili hüküm verme yetkisine sahip mercidir. İslam hukukçuları arasındaki anlaşmazlıkların en yaygın sebepleri ise şunlardır (Çalışkan, 1993, s. 481): Lafızlarda ihtilaf, örf ve âdetten kaynaklanan farklı yorumlar ve bir kavramın gerçek anlamında mı yoksa mecaz anlamında mı kullanıldığı konusunda ayrılıklara sebep olmaktadır. Rivayetlerdeki ihtilaf ise özellikle peygamberin hadislerinin farklı kişiler tarafından rivayet edilmesinden kaynaklanan farklılıklardır. Bu bağlamda, bazı âlimler belirli rivayetleri güvenilir kabul ederken, diğerleri aynı rivayetlerin doğruluğunu kabul etmeyebilir. Bu durum, Peygamber ve sahabelerinin aynı meselelerde farklı zamanlarda değişik uygulamalar yapmış olmasından kaynaklanan tercih ve kıyas farklılıklarına yol açmıştır. Dolayısıyla, hangi uygulamanın esas alınacağı konusunda âlimler arasında bir fikir birliği oluşmamıştır.

Demircioğlu'na göre (2014, s. 154), İslam hukukçuları, fıkhi konularda hüküm verirken birtakım deliller aramışlardır. Ulaştıkları delilleri de yukarıda ifade edilen sebeplerle birbirlerinden farklı anlamış ve yorumlamışlardır. Böylece İslam dünyasında, İslam dininin algılanmış biçimi konusunda da tatbik edilmiş biçimi konusunda da farklı yaklaşımlar ve akımlar oluşmuştur. Şiiğin ortaya çıkışını bu çerçevede yorumlamak da mümkündür.

Şia ve Şiiilik

Demircioğlu'na göre (2014, s. 153), Şiiilik ve Alevilik, kökenlerini peygamberin amcasının oğlu ve damadı olan Hz. Ali'ye duyulan derin sevgi ve bağlılıktan almaktadır. "Şia" terimi, kelime anlamı olarak yandaş, yoldaş veya dost gibi anlamlara gelir ve Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelenlere bağlı olanları tanımlamak için kullanılmıştır. Şiiğin tarihi, uzun bir zaman dilimine yayılmış ve geniş coğrafyalara etki etmiştir. Bu sebeple, zaman ve mekânın değişmesiyle birlikte Takrib, İmamiye, Zeydiye, İsmailiye, Alevilik, Nusayrilik gibi farklı adlarla da anılmıştır. Ancak bu farklı isimlendirmelerin nedeni olarak farklı düşünsel kaynaklar olduğu ve bu kaynaklara kimi tarihsel olayların neden olduğu tespiti yapılabilir.

Özellikle Hz. Ali'nin döneminde, ona sadık olan, destek veren, tabi olan ve onunla birlikte savaşan kitleleri ifade eder. Ancak zamanla Şia terimi, daha spesifik anlamlara evrilmiş ve Hz. Ali'yi diğer sahabeden üstün gören, hilafetin onun hakkı olduğuna inanan kimseler için kullanılmıştır (El Katip ve Cabuğa, 2018, s. 167).

Şiilik düşüncesi, farklı düşüncelere ayrılınca içinden temelde bilinen üç mezhebi çıkarmıştır. Bunlar, Zeydilik, İsmaililik ve İmamiyye mezhepleridir. Zeydilik, Emevilerden Abbasilere geçiş döneminde ortaya çıkmıştır. Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd'e tabi olanlara atfedilmiştir. Siyasi fikirlerinin aslınu oluşturan imamet fikrine göre Zeydi yönetici, seçkin niteliklere sahip olmalıdır. Yöneticilik, bu şartları taşıyan kimselerin hakkı olarak görülmüştür. Liyakati esas alıp İsmaili ve İmamiyye'nin zıddı olarak gizli bilgi ve takiyeyi reddederler. Kasım B. İbrahim öldükten sonra hareket, mezhep hâline dönüşmüştür. Bu mezhep, Hz. Muhammed'den sonra Hz. Ali'nin imam olması gerektiğini savunurken aynı zamanda diğer Şii mezheplerinden farklı olarak Hz. Ebubekir'in de imametini caiz görmüşlerdir. Bütünlüğü korumayı amaç edinmişlerdir (Korkmaz, 2018, s. 154). Günümüzde, Yemen'de varlıklarını korumaktadırlar.

Bir diğer Şia mezhebi olan, İmamiyye mezhebi, peygamberin vefatından sonra Hz. Ali, sırasıyla iki oğlu ve torunları Allah'ın emri, peygamberin tayini ve vesayeti ile meşru imam kabul eden böylece On İki İmam'a inanmayı dinin asıl rükunlarından biri olarak görenlerin oluşturduğu mezheptir. Bu mezhebe, İmam Cafer es-Sadık'tan dolayı Caferilik de denilmiştir. Yine Emevilerden Abbasilere geçiş döneminde ortaya çıkan mezhep, İmamet teorisini sistemleştirmiştir. Ayrıca mezhebe göre, dinin aslı beş esastan oluşmaktadır. Bunlar, Tevhid, Nübüvvet, Adalet, İmamet ve Mead'tır. Siyasi temel, imamete dayanır. Adalet ise yeryüzü, masum olan imam tarafından yönetilmeli ve bu imam sadece Ehl-i Bey'ten çıkmalıdır. On ikinci imamın yaşadığı ve kıyametten önce geleceği düşüncesi de bulunmaktadır. İmamların masum olmasının yanında bütün peygamberlerin ilmine sahip olduğu fikri de vardır. Bu imamet konusu, biraz daha ileri götürülerek peygamberin imamların imametini müjdelemek adına geldiği düşüncesine kadar gitmiştir. On İki İmam'ın Allah katında öyle bir makamı vardır ki oraya ne melekler ne de peygamberler yetişebilir (Öz, 2021, s. 296-297; Korkmaz, 2018, s. 161-163). İmamiyye mezhebi, bugün ağırlıklı olarak İran'da varlığını devam ettirmektedir.

Son olarak önemli mezheplerden biri de İsmaililik'tir. Cafer Sadık oğlu İsmail'in ve soyundan gelenlerin imameti hak ettiklerini savunan Şiilik'in bir koludur. "Her zahirin bir bâtını, her tenzilin bir te'vilinin bulunduğu" yaklaşımı, mezhebin şiarını oluşturur. Herkesin kendine bir hilafet kanalı oluşturduğu ortamda, Ehl-i Bey'ten olmaksızın "Hıdaş" hilafetin Hz. Fatma soyuna ait olduğunu iddia etmişlerdir. Fatımilerin kuruluşuna zemin hazırlamışlar ve bu dönemde, Mısır'da resmî din olmuştur. İmam Cafer es-Sadık'ın ölümüyle imamet tartışmaları, bu mezhebin kuruluşunu etkileyen faktörlerden biridir. Mezhebe göre velayet ve imamet, en önemli iman esasıdır. Velayet, dinin nihai amacıdır ve iman ancak zamanın imamına bağlanmakla ve tevelli etmekle gerçekleşir. İçinden, Halife Hâkim Bin Emrillah, ilahlığını ilan eden Dürzilik çıkmış ve El Mutassır'ın ölümüyle Nizariye ve Müsta'liyye şeklinde ayrılmıştır (Üzüm, 2013, s. 157-158; Korkmaz, 2018, s. 158-160; Öz, 2021, s. 547-549). Brigitte Dumortier (2007, s. 22), "Dinler Atlası" adlı çalışmasına göre İsmailiye mezhebi içinden Dürzilik, Nizarilik ve Alevilik kollarına ayrılmıştır.

Alevilik

Alevi kelimesi, mezhepler tarihi ve tasavvuf edebiyatında Hz. Ali'yi sevgiyle anmak, ona saygı duymak ve ona bağlı olmak manasında ifade edilmiştir (Dalkıran, 2002, s. 96). Sözlük anlamına göre ise "Alevi" terimi Arapçada "Ali'ye mensup", "Ali'ye bağlı" veya "Ali'ye ait" gibi anlamlara gelir (Fıgıllı, vd., 1987, s. 19; Yaman, 1998, s. 14). Bu terim, Hz. Ali'yi en yüce sahabe olarak gören ve onun peygamberden sonra imamlığa geçmesini kabul edenler için "Şia" terimiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Başka bir bağlamda ise "Alevi" kelimesi, kökeni İran'da olan ve Ali'nin soyundan gelenler için kullanılmıştır ancak günümüzde bu terim, geniş bir kapsamda tüm Alevi topluluğunu tanımlamak için kullanılmaktadır (Melikoff, 1999, s. 21).

Alevilik, Hz. Ali'yi birinci imam olarak kabul eden ve ona bağlılık gösteren bir inanç sistemidir. Bu inanç sisteminin kökleri, Hz. Muhammed'in halefleri arasında Hz. Ali'yi destekleyen gruplara dayanmaktadır. Alevilik, kendine özgü ritüel ve uygulamaları olan, Hz. Ali'ye olan sevgi ve saygıyı ön planda tutan bir anlayışı ifade eder (Korkmaz, 2015, s. 28). Aleviler, büyük ölçüde Türkmen boylarından oluşan topluluklar, geçmişte kırmızı serpuşlular ve on iki dilimli kızıl börtükleri ile tanınmışlardır. Bu kıyafetler, Şeyh Haydar'ın taraftarlarını simgelemekte ve "Kızılbaş" adlandırmasının kaynağını oluşturmaktadır. Ancak Osmanlı dönemi belgelerinde, "zındık" gibi dışlayıcı anlamlar ve bağlılığın bir yansıması olarak görülmektedir. Bu inanç sisteminin temeli, Hz. Ali'yi sevmek, saymak ve onun tarafında olmaktır. Aleviler, dünya görüşlerini bu bakış açısı üzerine inşa etmişlerdir (Onatça, 2007, s. 16).

Günümüzde, Alevilik olarak ifade edilen inançlar, tarihte "Kızılbaşlık" ya da "Kızılbaşlar" kavramı ile ilişkilidir. Osmanlı Devleti ve İran kaynaklarında "Kızılbaşiyyan", "Taife-i Kızılbaşiyyan", "Zümre-i Kızılbaşiyyan" gibi isimlerle anılmaktadır. Kızılbaş adlandırması, Safevi ailesinin yaşadığı dönemdeki

temsilcisi Şeyh Haydar dönemine denk gelmektedir. Şeyh Haydar'ın tarikatının mensupları, 'tac-ı haydari' olarak ifade edilen kırmızı kavuklar takmışlardır. Şeyh Haydar'ın Anadolu'daki müritleri ise kırmızı başlıklar veya sarıklar kullanmışlardır. Bu dönemde, halk tarafından küçümsenme ve alay edilme yoluyla bu zümreye 'Kızılbaş' ifadesi kullanılmıştır. Zamanla bu ifade yaygınlaşmış ve Safevi Tarikatı'na mensup olanlar için kullanılan genel bir ifadeye dönüşmüştür. Şeyh Haydar, Akkoyunlu hükümdarı ve aynı zamanda dayısı olan Uzun Hasan'ın kızıyla evlenmiştir. Akkoyunlu hükümdarı Yakup ile gerçekleştirdiği bir muharebede, Şeyh Haydar öldürülmüş ve tarikatın başına oğlu Şeyh Ali geçmiştir. 1492 yılında Akkoyunlu hükümdarı olan Rüstem, Safevi Tarikatı'nı ortadan kaldırmak isteyince Şeyh Ali, küçük kardeşi İsmail'i de alarak tarikatın merkezinin bulunduğu Erdebil'e kaçmıştır. Şeyh Ali, kardeşi İsmail'e *tac-ı haydari* giydirerek tarikatın başına geçirmiş ve Rüstem'in askerleriyle savaşmaya gitmiş ve öldürülmüştür. Şah İsmail (1487-1524), müritleri tarafından Gilan'da saklanmıştır ve Rüstem'in 1499 yılında ölmesiyle birlikte büyükbabası Uzun Hasan'ın bıraktığı devletin başına geçmek üzere Lahican'dan ayrılarak birtakım askerî zaferler elde etmiş ve Tebriz'e ulaşarak saltanat tacını giymiştir (Öz, 2021, s. 757-763). Böylece Safevi Tarikatı, bir devlete dönüşmeye başlamıştır. Safevi Devleti'nin ortaya çıkmasında Anadolu'daki Kızılbaş Türkmenler önemli roller oynamıştır. Şah İsmail, 1499 yılında Anadolu'daki müritleriyle kitleler hâlinde Erzincan yakınlarında görüşmeler gerçekleştirmiş, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin hükümdarı II. Bayezid, Modon ve Koron'un fethiyle meşgul olduğundan Anadolu'daki bu hadiseyle ilgilenememiştir. 1501 yılına gelindiğinde Şah İsmail, Akkoyunlu Elven'i mağlup ederek Azerbaycan'a hâkim olmuştur (Öz, 2021, s. 764).

Şah İsmail, hâkim olduğu ülkelerdeki toplumları bir arada tutabilmek için Şii fırkalar içinde yer alan İnaaşeriyye'yi devletin resmî mezhebi hâline getirmiş ve Sünnileri bu mezhebe girmeye zorlamıştır. Şah İsmail, bu dönemde muhalif inanç ve mezhepleri baskı altına alma, yıldırma ve Şiileştirme yollarına gitmiştir (Öz, 2021, s. 766). Osmanlı Devleti'nin başına, 1512 yılında Yavuz Sultan Selim geçtiğinde Şah İsmail, Rumlu Nur Ali isimli halifesini Anadolu'ya göndermiş ve Tokat, Sivas, Amasya ve Çorum'da Kızılbaş ayaklanmaları organize ettirmiştir. Bu dönemde, Osmanlı Devleti hükümdarı I. Selim, Anadolu'daki Kızılbaşları öldürmeye başlamış ve daha sonra 1514 yılında Safevi Devleti'nin üzerine yürümüştür. Çaldıran Savaşı'nda, Safeviler mağlup olmuştur (Öz, 2021, s. 767-768).

Aleviliğin politik alanda Kızılbaşlık olarak olumsuzlanması, Alevi kitlelerin takibine ve onlara sürekli şüphle yaklaşılmasına neden olmuştur. 16.yüzyıldan itibaren Safevi şahı adına isyanların ortaya çıkması, bu olumsuzlamanın gerekçesini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti, Kızılbaş olarak nitelendirdiği kitleleri, konuştuğu dil ve aşiret olarak ayırmaksızın ötekileştirmiştir. Şah İsmail tehdidi ortaya çıkmadan önce Osmanlı Devleti'nin resmî dilinde Kızılbaş tabirine rastlanmamıştır. Bu ifadenin kullanımı ve bu ifade üzerinden ilk ötekileştirme, Yavuz Sultan Selim döneminde kaleme alınan kroniklerde görülmektedir (Ayдын, 2015, s. 18).

Kızılbaş kitleler, Osmanlı Devleti döneminde isyan hareketleri gerçekleştirmiş ve toplum tarafından önceleri sadece küçümsenme yoluyla kullanılan bu kavram, daha olumsuz hale dönüşmeye başlamıştır. 16. yüzyıl ve 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan Kızılbaş isyanları, diğer inanç ve mezheplere karşı değil Osmanlı merkezî yönetimine karşı yapılmış isyanlardır ve bu isyanları organize edenler, genellikle şeyh sıfatı taşıyan ve kendilerini kurtarıcı-mehdi olarak takdim eden kişiler olduğundan bu isyanlar, mesiyantik özellikler taşıyan isyanlardır. Ancak bu yüzyıllardaki isyanlar, başarıyla sonuçlanmamış ve 17.yüzyılın sonlarından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar geçen dönemde Anadolu'daki Kızılbaş topluluklar, kendi içlerine dönmüş, merkezden uzak bölgelerde kendi inanç, gelenek ve âdetlerini yaşamaya yönelmiştir. Bir kısmı kapalı toplum niteliği kazanan Kızılbaşların şehirlerde yaşayanları, zamanla Sünnileşmiştir. Sünnileşmeyen Kızılbaşlar ise Sünni halkla barışçıl ilişkiler geliştirmeye çalışmış ve kendi geleneklerini sürdürmüşlerdir. 1900'lü yılların başında, Kızılbaşlar tarafından Alevi, Alevilik ve Aleviler adlandırılmaları tercih edilmeye başlanmıştır (Öz, 2021, s. 768-769).

1980'li yıllarda, Sünni İslamcılığın güçlenmesi karşısında bir tepki olarak yükselen Alevi politik hareketi, laikliği koruyup geliştirme amacını taşımaktadır. Böylece yükselişe geçen Sünni fundamentalizm ile mücadele edilebilecektir. Alevi politik hareketinin bu konudaki tepkiselliği, Türkiye toplumunda Sünni nüfusa oranla azınlıkta olmalarından kaynaklanmaktadır (Çakır, 1999, s. 87).

Bilici (1999, s. 74-79), Türkiye'deki günümüz Aleviliğinin genel hatlarıyla dört gruba ayrılabilceğini belirtmektedir. Birincisi, modernleşme, sanayileşme ve kentleşme sürecinde oluşan materyalist bir koldur. Birinci kol, Aleviliği bir halk hareketi ve ezilmişlerin yanında duran bir ideoloji olarak tanımlamaktadır. Pir Sultan Abdal Kültür Dernekleri, Pir Sultan Abdal Dergisi ve Kervan Dergisi etrafında toplanan bu gruplar, Aleviliği farklı dinlerden ve farklı kültürlerden etkilenererek oluşan bir sentez ve mozaik olarak kabul ederler.

İkincisi, İslam tasavvufunun heterodoks köşesinde kendine yer bulan koldur. İkinci kol, İslam tasavvuf ve heterodoksluğunu kendine ilke edinmiş ve Hacı Bektaş Veli dernekleri, Semah Vakfı ve Nefes Dergisi etrafında toplanmıştır. Bu kol, inancın Tanrı'ya yönelme meselesi olduğu görüşündedir ve birey merkezli bakış açısına sahiptir. Üçüncüsü, daha gelenekçi ve teolojik açıdan kendini İslam dininin bir parçası olarak gören hatta Aleviliğin gerçek İslam olduğunu iddia eden Caferi koldur. Üçüncü grup, Cem Vakfı ve Cem Dergisi etrafında toplanmaktadır. Bu grup, Kur'an'dan Hz. Ali ile ilgili ve Ehl-i Beyt ile ilgili ayetlerin çıkarıldığını ve eksiksiz Kur'an'ın bugün mevcut olmadığını belirtmektedir. Dördüncüsü ise diğer kollara nazaran yeni sayılabilecek Şii renkli Aleviliktir. Şii renkli Alevilik, İran'ın Türkiye'de yaygınlaştırmak istediği ve finanse ettiği bir koldur. Bektaşilik ve Aleviliği birbirinden ayırmaya ve Bektaşiliği tamamen reddetmeye dayalı bu kol, On İki İmam ve İran Şiiliğinin takipçisidir. Aşure dergisi, bu grubun yayın organları arasındadır. Bu gruba göre dedelik kurumu, Alevileri sömüren bir kurumdur ve yok olmalıdır.

Çalışma, Aleviliği bu tarihsel çizgide değerlendirerek, inanç ve ritüeller açısından Şiilikten farklılaşan yönlerini tartışmalar ışığında ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kısaca Şiilik ve Alevilik arasındaki temel farklar ele alınmıştır.

Şiilik ve Alevilik Arasındaki Temel Farklar

Demircioğlu'na göre (2014, s. 153), İslam tarihinde Şiilik ve Alevilik konusundaki tartışmalar, yaklaşık olarak 7. yüzyılda ortaya çıkmış ve günümüzde hâlâ sıcaklığını korumaktadır. Çalışmada, köken olarak Aleviliğin Şiilikten doğduğu alınmış olsa da Alevilik, İslam öncesi inançlardan ve kimi farklı düşüncelerden de etkilenmiş bir inanç biçimidir. Bu nedenle Alevilik, Şiiliğin kollarıyla benzerlikler taşıdığı gibi birçok farklılık da barındırmaktadır.

Baki Güngör (2017), Şiilik ve Alevilik arasındaki benzerlikler ve farklılıkları ele almış ve bu benzerlikler ve farklılıklara bakıldığında, Şiilik şeriata dayanırken Alevilik tasavvufa dayanmaktadır. Her ikisinde de Ehl-i Beyt ve On İki İmam sevgisi önemli yer tutmaktadır. Şiilikte, ikrar ve biat yokken Alevilikte, ikrar ve biat vardır. Şiilikte, salt şeriat varken Alevilikte, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat aşamaları olarak anılan dört kapı ve kırk makam esası vardır. Yine önemli farklılardan biri de kadın-erkek konusundadır, bunlar; Şiilikte Muta nikâhı, çok eşlilik ve kadınların kapanma zorunluluğu varken Alevilikte, çok eşlilik ve örtünme şartı yoktur. Şiilikte, zikir, semah ve müzik ibadette yer almaz; ibadet kibleye doğru yapılır ve kadın-erkek ayrı ibadet ederken Alevilikte, zikir, semah, müzik ibadetin temel öğeleri olarak görülür ve kadın-erkek yüz yüze; er ile bacı, can olarak yapılır. Bu noktada, 'Alevilerin Kâbe'si insandır.' denmektedir. Bunun nedeni, hulûl inancının Alevilikte yer edinmesidir. Şiilikte, imam varken Alevilikte, Dede, Pir, Mürşit, Rehber ve Ana vardır. Şiilikte, mezhep inanç merkezi Necef ve ibadet yeri cami olarak görülürken Alevilikte, inanç merkezi Pir Hacı Bektaş Veli'dir ve ibadet yeri dergâhlar ve Cem evleridir. Ayrıca Şiiler, ramazan orucu ve muharrem ayında oruç tutarken Aleviler, muharrem ayında oruç tutarlar. Şiilikte, dinin şartı beştir, bunlar; tevhid, adalet, nübüvvet, imamet ve meaddır. Alevilikte, bu beş şarta ek olarak velayet inancı da eklenir. Son olarak Şiilikte, zahiri (yüzeysel) yorum varken Alevilikte, bâtinî yorum vardır. Genel olarak farklara bakıldığında Alevilik ve Şiilik arasında inanç anlamında yakınlık olsa bile ibadet ritüelleri arasında fark olmakla birlikte Alevilik daha seküler bir hâl almıştır.

Alevi-Bektaşî İnanç ve Felsefesi

İslam dünyasında, Alevilik adıyla iki itikadi mezhep bulunmakla birlikte, birincisi Lübnan, Suriye ve Hatay yörelerinde varlığını sürdüren Arap Aleviliği, ikincisi ise Anadolu'daki etnik ve sosyal-dinî kaynaşmalar ve Safevi etkisiyle gelişen Kızılbaşlık'tır (Ocak, 2015, s. 110). Kızılbaşlık, 19. yüzyıldan itibaren Alevilik olarak adlandırılmıştır (Melikoff, 1999, s. 53). Türkiye'deki Alevilik, Hatay yöresindeki Arap Aleviliği gibi türler hariç olmak üzere, Anadolu Aleviliği olarak adlandırılmaktadır. Anadolu Aleviliği, Şia itikadından motifler barındırırken bu sistemde var olan namaz, oruç ve hac gibi dinî ibadetleri amel olarak yerine getirmemektedir. İçinde tenasüh (reenkarnasyon) gibi İslam dışı unsurlar barındırmaktadır (Türkdoğan, 1995, s. 17). Anadolu Aleviliğinde, önemli kurumlardan biri Alevi ocaklarıdır (Gülten, 2012, s. 140).

Melikoff'a göre (1999, s. 55) Alevilik, senkretiktir (bağdaştırıcı); yani çeşitli inanç unsurlarının sentezidir. Aleviliğin hamurunda, Şia mezhebinin, Şamanlığın ve Anadolu sûfilığının etkileri vardır. Bu açıdan Melikoff, Aleviliğin bir İslam mezhebi olmadığını savunmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin uluslaşma sürecinde kullanılmış bir argüman olmuş ve eski Türk inancı etkisi, Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü gibi kişilerce ön plana çıkarılmıştır. Bu Orta Asyacı teze karşın, Kürt Aleviliğinin varlığından dolayı Aleviliğin eski Kürt inancı olan Zerdüştlüğün devamı olduğu düşüncesi de ortaya konmuştur (Torun, 2015, s. 121).

Ancak Turan ve Yıldız (2008, s. 18), Aleviliği İslam geleneği içinde değerlendirir. İslami yönüne Őekil veren unsurlar, Şia öğretisi ile İslam sũfizmidir. Vahdet-i Vũcut, Alevi sũfizminin ağırlıklı karakteridir. Diğer bileŐenleri ise Bâtnilik ve Őamanist unsurlardır.

Aleviliğin oluşum sũrecini, inanç ve felsefesini anlamak için Sũfilik, Bâtnilik, Yesevilik ve Bektaşilik gibi kimi kavramlara da eğilmek gerekir. Temelde, İslam'ın farklı bir yorumu olarak Sũfilik ya da diğer adıyla tasavvuf, İslam'ın iç ve mistik yüzũ olarak tarif edilebilir. Bu dũŐünce, Kur'an-ı Kerim'in yaŐama geğeririlmif hâli olarak görülür. Tanrı'nın birliğini ve evrenin oluŐunu, varlık birliği (Vahdet-i Vũcut) anlayiŐıyla ağıklayan dinî ve felsefi akımdır. Tasavvuf, ayrıca Tanrı, evren ve insanı bir bũtũn içinde görme ve insanın Tanrı ile insanın başka insanlarla, insanın kendisiyle olan iliŐkilerini bu bũtũnde arama ve ağıklama yolu olarak da tanımlanır (Şimşek, 2015, s. 1370). Bu inançları benimseyen kiŐilere, mutasavvıf denmiŐ ve mutasavvıflar, sũfi olmaya çalıŐmıŐlardır. Bu anlayiŐın bilgi kuramına göre, bilginin kaynağı üçtür: Akıl, Nakil ve Vahiy. Ayrıca, sũfi olmak için bir Pir'e bağlanmak gerekir ve zikirlerini, Pir'leri üzerinden gerçekteŐtirirler. Hoca Ahmet Yesevi'nin tasavvuf kapısını olgunlaŐtırdıđı dũŐüncesi vardır. Ayrıca Sũfilik, Kalenderilik ve Mevlevilik gibi akımları da belirmiŐtir (Şimşek, 2015, s. 1371).

Tarikat hâline gelmiş bu akımlardan Kalenderilik, 10. yũzyılda ortaya çıkmıştır. Kalenderi tarikatına mensup olanlar, mala, mũlke ve Őöhrete önem vermeyen, toplumdun kendini tecrit etmiş kanaat anlayiŐına sahip bir topluluktur. Kalenderiliğin en önemli özelliklerinden biri, her zaman muhalif bir yapıya sahip olmalarıdır. Kalenderi derviŐleri, 13. yũzyıldan sonra Moğol istilasından kaıp Anadolu'ya gelmiŐler ve Anadolu'nun İslamlaşmasında özellikle Türk boyları üzerinde önemli etkileri olmuştur (Gũlten, 2012, s. 47). Zaman içinde deđiŐime uğramıŐ olsalar da Aleviliğin temelini oluŐturun anlayiŐ, muhalif kimliğin Őekillenmesini sađlamıŐtır. Korkmaz'a göre (2015, s. 33), bugüne kadar olan bâtni baŐkaldırı hareketleri olan Alevi isyanları, baŐarıya ulaŐsaydı, bir ütopya olan sınıfsız bir topluma geçilebilirdi.

Mevlevilik, Mevlana Celâleddin Rumi'nin ölũmũnden sonra tasavvufi dũŐünceleri ve görüŐleri üzerine Őekillendirilmif bir tarikattır. Mevlana'nın oğlu Sultan Veled, Mevleviliğin kurucusu olarak bilinir. Ancak Mevleviliğin Anadolu'yu etkilemesi Hũsamettin Çelebi ve Ulu Arif Çelebi'nin aracılığıyla olmuştur (Kara, 2006, s. 9). Mevlana, yaşadığı sũrede önemli sohbet toplantıları düzenlemiŐ ve bu toplantılarda dinî konuŐmalar yapmıŐtır. Bu toplantılar içinde, müzik dinlenir, sema yapılır ve zikirler çekilir. Bu düzen, Mevlevilik tarikatının ritũellerinin kokenini oluşturmuştur. Mevlevilik, büyük halk kitlesinin kalbi/ahlaki terbiyesine yön verdiği gibi, Şiir ve musiki başta olmak üzere güzel sanatlara kabiliyeti olanlara imkân hazırlamıŐ, felsefe ve tefekkũr dũnyasına ıŐık tutmuŐ, yön ve ruh vermiŐtir (Kara, 2006, s. 22).

Bir başka Sũfi akımı olan Hurũfilik, kutsal metinlerdeki harflerin ve kelimelerin sayısının, sırasının ve diziliminin bazı Őifreler barındırdığına inanır; bu yolla çeşitli imalar ve iŐaretler çıkarmaya çalıŐır. Kimi zaman mehdinin geliŐini hesaplamaya yönelik yorumlar yapılmış, imamlara ise tanrısal bir işaret atfedilmeye çalışılmıştır. Bu metot, Şiiler tarafından kullanıldığı gibi Sũnnilerde de kullanılmış ve Kur'an'dan mesajlar çıkarılmaya çalışılmıştır (Ballı, 2011, s. 31). Bu konunun Alevilikle bağlantısı, Şii inancındaki gibi imamın ortaya çıkışı ve imamlar tarafından Kur'an yorumunun önemini ortaya çıkarmıştır. Bu metot, bâtni bir anlayiŐı doğurmuştur.

İslami anlayiŐlar ve mezheplerin farklılıklarını ortaya koyan Kur'an'ın bâtni ve zahiri yorumu, peygamberin ölũmũnden günümüze kadar sürmũŐ farklı anlayiŐlar olmuştur. Zahiri anlayiŐa göre Kur'an ve sũnnetin zahiri yani açık görũnen sũzũ, anlamlarından çıkarmayı temel alır. Bâtni anlayiŐı ise tam tersi olarak Kur'an'ın gözle görũnür anlamlarının dışında, daha derinde gerçekte anlamları bulunduğu inancı barındıran ve buna göre yorum getiren anlayiŐtır. Şiilikte, bu anlamları ancak Tanrı ile ilişki kurabilen masum imamların bilebileceğine inanılır. Bâtnilik, sadece bir akım değil ayrıca bir dũŐünce sistemi olarak bilinir. Kur'an'da geğer salat, secde, rũkũ veya abdest gibi kavramlar Sũnni gelenekte Őekil, kapsam ve miktar gibi ayrıntılı emirler olarak algılanırken Alevilerde, cem törenlerinde aynı kavramlar sembolik olarak Őekle ve miktara bağlı olmadan manevî anlamlarıyla temsil edilir (Kaya, 2014, s. 290).

Bu dũŐünsel temeller dışında Aleviliğin etkilendiği önemli isimler ve tasavvufi yol ve tarikatlar da olmuştur. Bunlardan en önemlileri, adını Hoca Ahmed Yesevi'den alan Yesevilik ile adını Hacı Bektaş Veli'den alan Bektaşilik önemli etkenlerdir. Yesevilik tarikatı, kadın-erkek eŐitliđini yaŐatan ve Bektaşi tarikatının beslendiği tasavvufi yoldur. En önemli özelliği, derviŐler ve erenler üzerinden göçebe topluluklara dinî kaideleri basit dille anlatan bir tasavvufi yol olmasıdır (Korkmaz, 2001, s. 329). Eyũp Baş'a göre (2011, s. 29), Orta Asya Türkleri arasında, İslam inancının kök salmasına ve yayılmasına büyük katkı sağlayan bir din ve tasavvuf önderi olan Ahmed Yesevi, Müslũman Arap ordularının veya İslam'ı kabul eden ilk Türklerin

savaş yoluyla gerçekleştirmeye çalıştığı işi, tasavvuf prensipleriyle daha kolay bir şekilde gerçekleştirmiştir. Bu, Yesevilik'in İslam'ın inançlarını Türk kültürü ve inanışlarıyla birleştirmesiyle mümkün olmuştur. Yesevi tarikatı, Allah'a ulaşma arzusuyla yanıp tutuşanların bu arzularını sazlarla eşlik eden şüirler, müzik ve hatta dinî danslarla ifade etme yolunu açarak uzun süredir güzel sanatlar aracılığıyla vicdan duygularını ifade eden bir milletin ruhunda, İslam'a büyük bir yakınlık oluşturmuştur. Ayrıca, aynı tarikat, yeni dine geçenlerde görülen katı inançlara yönelik eğilimleri büyük ölçüde önlemiş ve hafifletmiştir. Yesevi törenlerinde, eski göçebe geleneğinde olduğu gibi, zikir meclislerinde kadınlarla erkeklerin bir arada bulunmaları, bu tarikatın önemli bir özelliğini oluşturur.

Babaîler İsyanı, XIII. yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda meydana gelmiş ve heterodoks İslam anlayışını temel alan önemli bir halk hareketi olarak, Aleviliğin tarihsel oluşum sürecinde belirgin bir rol oynamıştır. Ahmet Yaşar Ocak'a göre, Babaî hareketi, İslam'ın farklı coğrafyalarda ve toplumsal zeminlerde dönüşen bir formu olarak, konar-göçer Türkmenlerin sosyal, ekonomik ve kültürel dinamikleri içinde şekillenmiş bir inanç sistemine dayanmaktadır. Bu hareket, Sünni İslam'ın merkezi otoritesine karşı değil, esasen Selçuklu yönetiminin sosyo-politik düzenine ve Türkmen zümrelerinin dışlanmasına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Babaîler İsyanı'nın sonucunda oluşan heterodoks dini gelenek, hem Alevilik hem de Bektaşilik gibi yapıların köklerini oluşturan bir bağlam yaratmıştır. Bu süreçte, Babaîlik hareketi, Orta Asya'dan getirilmiş şamanistik ve senkretik unsurları içeren bir halk İslamı anlayışı ile şekillenmiş, bu bağlamda toplumsal dayanışmayı ve mistik öğeleri öne çıkaran bir rol üstlenmiştir. Dolayısıyla, Babaî hareketinin tarihsel mirası, Aleviliğin Anadolu coğrafyasında heterodoks bir kimlik kazanmasında ve şekillenmesinde belirleyici bir etkide bulunmuştur (Ocak, 2011).

Ahmed Yesevi geleneğini Anadolu'da temsil edenler içinde Hacı Bektaş Veli'nin ayrı bir yeri vardır. Anadolu'nun ve Rumeli'nin Türkmen muhitlerinde geniş bir yayılma sahası bulunan Bektaşî tarikatı, kendisini Ahmed Yesevi geleneğine bağlar. 15. yüzyılda, Balım Sultan tarafından kurumsallaştırılan Bektaşîlik, On İki İmam esasına dayalı sûfi/tasavvufî bir tarikattır. Hümanist esaslı öğretilere dayanır ve amaç İnsan-ı Kamil'e (Yetkin insan) ulaşmaktır (Baş, 2011, s. 33). Çakır'a göre (1999, s. 86), Aleviler kendilerini İslam'ın hümanist yüzü olarak görürler. Ayrıca, Yesevi'nin Orta Asya'da sistemleştirdiği ilkeler, Anadolu'da bu düşünceleri kendine ilke edinen Hacı Bektaş Veli'nin yol göstericiliği ile yeni bir yapı kazanmıştır. 13 ve 14. yüzyıllarda, Anadolu'da Alevi-Sünni gibi bir ayrışma söz konusu değildir. Bu dönemde, Türkmen Müslümanlığı ifadesine daha sık rastlanılmakta ve Alevi sözcüğünden Hz. Ali'nin soyundan gelen insan anlaşılmaktaydı. Bektaşî sözünden de Hacı Bektaş Veli'nin ahlak temelli dört kapı kırk makam merkezli İslam anlayışını kabul edenler anlaşılmaktaydı. Bu dönemlerde, her meslek grubunun bir piri bulunuyordu. Yeniçeri Ocağı'nın piri ise Hacı Bektaş Veli olarak görülüyordu. Nitekim Osmanlı Devleti'nde, Kızılbaş isyanlar sonrası, 16. yüzyıldan itibaren Alevilere yönelik bir baskılama dönemi yaşansa da Pir Hacı Bektaş Veli'ye karşı herhangi bir saygısızlık yapılmamıştır (Gümüşoğlu, 2013, s. 29).

Ahmet Yesevi'ye, tarikat açısından halifelik yoluyla bağlı olmasa da onun yolunu devam ettiren Hacı Bektaş Veli, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli bir figürdür. Yesevi'nin öğretilerini, birliği, doğruluğu, sevgiyi ve saygıyı esas alan Hacı Bektaş Veli, Yesevi'yi her zaman saygıyla anmıştır. Tekkelerde kadınların bulunabilmesi, cem törenlerinde kadın-erkek birlikte bulunabilmesi, semah yapılması, saz çalınması ve şüirler okunması ve kurban edilen hayvanın kanının ve kemiklerinin toprağa gömülmesi gibi pratikler, Yesevi ocağında da görülen uygulamalardır; İslam öncesi uygulamalarda da bu pratiklere rastlanmaktadır (Baş, 2011, s. 34).

Bektaşîlik, Kalenderilikten mala ve mülke önem vermemesi ve muhalif yapısıyla etkilenirken Hurûfilikten, ibahilik, teslis (üçleme/ Hak-Muhammed-Ali), tenasüh ve hulul anlayışlarını almıştır. Ayrıca On İki İmam anlayışını Bâtınlıkla güçlendirmişlerdir. Bu hususların yanında, Alevilik bu tarikat ile birlikte Alevi-Bektaşî isimlendirmesiyle anılmış ve Aleviler, Hacı Bektaş Veli'ye bağlılıklarını sistemleştirip Ahmet Yesevi'den etkilenilen ve Hacı Bektaş Veli'nin oluşturduğu Bektaşîliğin temelini oluşturan dört kapı kırk makam, Alevi-Bektaşîliği inancının şartlarını oluşturmuştur. Söz konusu dört kapı, Şeriat Kapısı, Tarikat Kapısı, Marifet Kapısı ve Hakikat Kapısıdır (Kaptan, 2008).

Şeriat Kapısı ve Makamları: 1. İman etmek, 2. İlim öğrenmek, 3. İbadet etmek, 4. Haramdan uzaklaşmak, 5. Ailesine faydalı olmak, 6. Çevreye zarar vermemek, 7. Peygamberin emirlerine uymak, 8. Şefkatli olmak, 9. Temiz olmak, 10. Yaramaz işlerden sakınmak.

Tarikat Kapısı ve Makamları: 1. Tövbe etmek, 2. Mürşidin öğütlerine uymak, 3. Temiz giyinmek, 4. İyilik yolunda savaşmak, 5. Hizmet etmeyi sevmek, 6. Haksızlıktan korkmak, 7. Ümitsizliğe düşmemek 8. İbret almak, 9. Nimet dağıtmak, 10. Özünü fakir görmek.

Marifet Kapısı ve Makamları: 1. Edepli olmak, 2. Bencillik, kin ve garezden uzak olmak, 3. Perhizkârlık (aşırı istekleri sınırlamak), 4. Sabır ve kanaat, 5. Hayâ, 6. Cömertlik, 7. İlim, 8. Hoşgörü, 9. Özünü bilmek, 10. Ariflik (kendini bilmek).

Hakikat Kapısı ve Makamları: 1. Alçak gönüllü olmak, 2. Kimsenin ayıbını görmemek, 3. Yapabileceği hiçbir iyiliği esirgememek, 4. Allah'ın her yarattığını sevmek, 5. Tüm insanları bir görmek, 6. Birliğe yönelmek ve yöneltmek, 7. Gerçeği gizlememek, 8. Manayı bilmek, 9. Hakkın sırrını öğrenmek/öğretmek, 10. Tanrısal varlığına ulaşmak (Vahdet-i Vücut).

Tasavvufi düşünce, İslam'ın Arabistan Yarımadası'ndan çıkıp farklı kültür ve medeniyetlere yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. İslam, Horasan'dan Hindistan Yarımadası'na, Türkistan'dan İran'a, Anadolu'dan Balkanlar'a ve Kuzey Afrika'ya tasavvuf yoluyla ulaşmıştır. Bireylerin eğitimi kadar şiir, musiki, mimari ve hüsnü hat gibi toplumun manevi hayatını zenginleştiren sanat dallarının gelişiminde de tasavvufi düşüncenin büyük bir etkisi olmuştur (Yıldırım, 2009, s. 106). Alevilik-Bektaşilik inancının oluşumunda önemli sūfîler yer alırken tasavvufi düşünceye mensup şairler de şiirleriyle bu inanışları sürdürmede rol almışlardır. Nitekim Hoca Ahmed Yesevi, Ebu Vefa, Hacı Bektaş Veli, Ahi Evran, Baba Haydar, Tabduk Emre, Yunus Emre, Abdal Musa, Pir Sultan Abdal, Mevlana ve Hacı Bayram Veli gibi önemli şahsiyetler, eserleriyle bu düşünceye çok zengin bir ruh kazandırmışlardır. Bu isimlerin yanı sıra Hassan Sabbah, Şah İsmail ve Hallac-ı Mansur gibi önemli karakterler de bu inanışın isimlerinden sayılmaktadır. Şiirlerde ve eserlerde, temelde Allah sevgisi, Peygamber sevgisi, Ehl-i Beyt sevgisi, On İki İmam sevgisi, ilahi adalet ve insan sevgisi işlenmiştir.

Sonuç

İslam peygamberi Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ortaya çıkan halife sorunu, daha sonra oluşacak İslam içindeki mezhepleşmeyi ve taraftarlaşmayı doğuran etmenlerden en önemlisi olmuştur. Kabileciliğin ve kavimciliğin ağır bastığı Arap toplumunda, peygamberin vefatı sonrasında iktidar kavgaları başlamış ve iktidar kavgaları, farklı İslami anlayışları ve gruplaşmaları doğurmuştur. Bu durum, Hz. Ali taraftarlarını ortaya çıkarmış ve daha sonra onu takip edenler anlamına gelecek bir İslami inanış mezhebine yol açmıştır. Bu inançlardan biri de günümüze kadar gelen Aleviliktir. Alevilik, Hz. Ali'nin haklılığını savunan ve daha sonra oluşacak Ehl-i Beyt'ten gelen On İki İmam inanışına sahiptir. Alevilik, Şiilikten doğmuş olsa da zaman içinde farklılaşmış ve farklı bir felsefi alt yapısı oluşmuştur.

Alevilik, Sūfîliğin, Kalenderilik, Hurûfilik ve Mevlevilik gibi akımlarından ve tarikatlarından etkilenmiş ve inancın düşünsel alt yapısında bu sūfî akımların fikirleri yatmaktadır. Bu akımların yanında Yesevilik'ten ve Bektaşilik'ten önemli bir şekilde etkilenmiş ve temel kaidelerini bu tarikatlar çerçevesinde şekillendirilmiştir. Bu tarikatların mutasavvıfları, Moğol istilasından Anadolu'ya göç eden Türk boylarını etkilemiş ve özellikle yerel halkın anlayacağı sade bir dille dini anlatmıştır. Göçebe, eğitimsiz insanlara sade din öğretisinin gelişimi, bu inanışın halkçı yapısını ön plana çıkarmış; dönemindeki kapalı kapı ardındaki din öğrenimi dışına çıkarmıştır.

Ayrıca, bir muhalefet mezhebi hâline gelen Alevilik, Anadolu'da yaşayan tüm milletlerin din ve kültürlerinden beslenerek ve yüzyıllar içinde kendini yenileyerek günümüze kadar ulaşmıştır. Etnik anlamda (Arap, Türk, Kürt ve Fars) farklı kimliklerden toplumlara sirayet etmiş olan Alevilik inancı, temelde İslam inancı içinde doğup büyüyen bir inanç olsa da bağdaştırmacı yapısından dolayı birçok kimlik ve inanç ile ilişkisi kurulmuştur. Anadolu Alevilerine bakıldığında özellikle günümüzde Şiilik yanlıları (Ehlibeyt Vakfı), Türk-İslam yanlıları (Cem Vakfı), Anadolu Aleviliği anlayışı olanları (Pir Sultan Abdal Vakfı) görmek mümkündür.

Kaynakça

- Akbulut, A. (2020). *Sababe dönemi iktidar kavgası: Alevi Sünni ayrışmasının arka planı*. Otto Yayınları.
Atik K. & Bardakoğlu, A. (1997). *İslami kavramlar*. Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları.

- Aydın, S. (2015). Sunuş: Bir etno-dinsel kimlik olarak Alevilik. Y. Çakmak & İ. Gürtaş (Ed.). *Kızılbaşlık, Alevilik, Bektaşilik: Tarih-kimlik-inanç-ritüel* (11-32) içinde. İletişim Yayınları.
- Ballı, H. H. (2011). Hurûfilik nedir? *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, 4(2), 31-48.
- Baş, E. (2011). Ahmed Yesevî'nin Bektaşılık, Alevilik üzerindeki etkileri ve Osmanlı dinî hayatındaki izleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 21-53. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001077
- Bilici, F. (1999). Alevi Bektaşi ilahiyatının günümüz Türkiye'sindeki işlevi. T. Olsson & E. Özdalga (Ed.). *Alevi kimliği* (73-85) içinde. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Birdoğan, N. (2013). *Alevilik: Anadolu'nun gizli kültürü*. Kaynak Yayınları.
- Çakır, R. (1999). Politik 'Alevilik' ile politik 'Sünnilik': benzerlikler ve zıtlıklar. T. Olsson & E. Özdalga (Ed.). *Alevi kimliği* (86-90) içinde. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çalışkan, İ. (1993). Caferi mezhebinde ibadetler. *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu/13-15 Şubat 1993* (481-497) içinde. İslami Araştırmalar Vakfı (İSAV) Yayınları.
- Çalışlar, O. (2013). *Hz. Ali: İslam'ın doğuşu ve ilk ayrılıklar*. Everest Yayınları.
- Dalkıran, S. (2002). Alevî kimliği ve Anadolu Aleviliği üzerine bir deneme. *EKEV Akademi Dergisi*, 6(10), 95-117.
- Demircioğlu, A. (2014). İbn Haldun'un Mukaddime'si bağlamında Şiilik ve Alevilik. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 69, 153-166.
- Dumortier, B. (2007). *Dinler atlası: inançlar, ibadetler ve ülkeler*. NTV Yayınları.
- El-Katib, A. & Cabuğa, S. (2018). Şiilik ve İmamet nazariyesinin oluşumu. A. Çaylak (Ed.). *İslam siyasi düşünceler tarihi* (168-234) içinde. Savaş Yayınevi.
- Fıglalı, E. R. (1987). *Mezhepler ve tarikatlar ansiklopedisi*. Tercüman Yayınları.
- Gülten, S. (2012). Baba Mansur'dan Şeyh Harun'a: bir Alevi ocağının tarihsel kökenine dair bazı gözlemler. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 63, 139-150.
- Gülten, S. (2019). Tahrir defterlerine göre Anadolu'da Kalenderîler ve Haydarîler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31(52), 35-53. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000520
- Gümüsoğlu, D. (2014). Bektaşiler açısından Bektaşilik nedir?. M. Yazıcı (Ed.). *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu /3-5 Ekim 2013* (28-34) içinde. Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- İpek, Y. vd. (2014). *Şiadan Kızılbaşlığa Türklerde Alevilik*. Ekim Yayınları.
- Kaptan, R. (2008). *Dört kapı kırk makam*. Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Kara, M. (2006). Doğumunun 800. yılında Mevlânâ ve Mevlevîlik. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1), 1-22.
- Kaya, P. (2014). Bâtınilerin ortaya çıkışı, temel düşünce yapıları ve Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş yıllarında ve Sultan Alp Arslan zamanındaki ilk faaliyetleri. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 7(19), 289-305. <http://dx.doi.org/10.14225/joh565>
- Korkmaz, E. (2015). *Bütün yönleriyle Alevilik*. Demos Yayınları.
- Korkmaz, S. (2001). Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş Veli: aralarındaki bağlar, fikirleri, tesirleri ve Türk İslam edebiyatına katkıları. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 325-355.
- Korkmaz, S. (2018). Şiiliğin siyasi kolları ve siyasi düşünceleri. A. Çaylak (Ed.). *İslam siyasi düşünceler tarihi* (145-167) içinde. Savaş Yayınevi.
- Kubat, M. (2019). *Yaşayan İslam mezhepleri*. İnönü Üniversitesi Yayınları.
- Melikoff, İ. (1999). Bektaşilik/Kızılbaşlık: tarihsel bölünme ve sonuçları. T. Olsson & E. Özdalga (Ed.). *Alevi kimliği* (3-12) içinde. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2011). *Babailer İsyanı Aleviliğin tarihsel altyapısı*. Dergâh Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2015). *Alevi ve Bektaşi inançlarının İslam öncesi temelleri*. İletişim Yayınları.
- Onatça, N. A. (2007). Alevi-Bektaşi kültüründe kırklar semahı: müzikal analiz çalışması. Bağlam Yayıncılık.
- Öz, M. (2021). *Başlangıçtan günümüze İslam mezhepleri tarihi*. Ensar Neşriyat.
- Şimşek, S. (2015). Nurettin Topçu'ya göre Süfilik ve İslâm Süfileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1369-1385.
- Torun, İ. (2015). *Türkiye'nin siyasallaşmış sosyal sorunları*. Nobel Yayınları.
- Turan, A. & Yıldız, H. (2008). Tarihten günümüze Anadolu Aleviliği. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 11-24. <https://doi.org/10.17120/omuifd.17560>
- Türkdoğan, O. (1995). *Alevi-Bektaşi kimliği: sosyo-antropolojik araştırma*. Timaş Yayınları.
- Uyanık, O. (2009). Yusuf Has Hacib'in gök bilimine katkıları. İ. Ü. Nasrattınoğlu (Ed.). *Uluslararası Ahmet Yesevî'den Günümüze İnsanlığa Yön Veren Türk Bilimlileri Sempozyumu Bildirileri* (5-43) içinde. Türk Kültürü Araştırmaları Kurumu.

- Üzüm, İ. (2013). Nusayrilik, Dürzilik, Yezidilik. M. A. Büyükkara (Ed.). *İslam Mezhepleri Tarihi* (150-169) içinde. Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Yaman, A. (1998). *Alevilik nedir?*. Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma-Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Yıldırım, R. (2009). Tasavvufi bir yorum olarak Alevilik ve Bektaşilik. *EKEV Akademi Dergisi*, 13(41), 103-114.

HISTORICAL PROCESS OF ALEVISM AND INTELLECTUAL FOUNDATIONS

Extended Summary

The emergence of different sects in Islam is based on various social, political and theological reasons in the historical process. Politically based differences date back to the early periods of Islam. The leadership problem that emerged after the death of Prophet Muhammad and the debates over the office of Caliphate constitute the basis of the Sunni and Shiite divergence. The term Shiah was used for the masses who were loyal to, supported, followed and fought with Hazrat Ali during his reign. However, over time, the concept of Shia turned into a more specific meaning and began to be used for those who considered Hazrat Ali superior to other Companions and believed that the caliphate was his right. When the idea of Shiism was divided into different thoughts, it produced three basically known sects. These are Zaidism, Ismailism and Imamiyya sects.

In the history of sects and Sufi literature, the word “Alevi” has been used in the sense of remembering Hazrat Ali with love, respecting him and being loyal to him. According to its dictionary meaning, the term “Alevi” in Arabic means “connected to Ali” or “belonging to Ali”. This term has been used synonymously with the term “Shia” for those who regard Prophet Ali as the greatest Companion and accept his succession to the Imamate after the Prophet. In another context, the word “Alevi” was used to refer to the descendants of Ali who originated in Iran, but today the term is used broadly to describe the entire Alevi community.

Alevism is a belief system that recognises and adheres to the Prophet Ali as the first imam. This belief system has its roots in the groups that favoured Prophet Ali among the successors of the Prophet Muhammad. Alevism expresses an understanding that prioritises love and respect for Prophet Ali and has its own rituals and practices. Alevism has been largely adopted by communities consisting of Turkmen tribes.

Discussions on Shiism and Alevism in the Islamic world started in the 7th century and are still hot today. In this study, although it is taken as the origin of Alevism from Shiism, Alevism is a form of belief that has been influenced by pre-Islamic beliefs and some different ideas. For this reason, Alevism has similarities with the branches of Shiism, but it also harbours many differences.

The similarities and differences between Shiism and Alevism have been analysed and when these similarities and differences are considered, Shiism is based on Sharia, while Alevism is based on Sufism. In both, the love of Ahl al-Bayt and the twelve imams has an important place. While Shiism does not have the covenant and pledge of allegiance, Alevism has the covenant and pledge of allegiance. While Shiism has only Sharia, Alevism has the four gates and forty maqams, which are known as the stages of Sharia, Tariqa, Marifat and Truth. Another important difference is in the issue of men and women; while Shiism has Muta marriage, polygamy and the obligation for women to cover themselves, Alevism does not have polygamy or the obligation to cover themselves. In Shiism, dhikr, semah and music are not included in worship, worship is performed towards the qibla and men and women worship separately, whereas in Alevism, dhikr, semah and music are seen as essential elements of worship and men and women worship together.

Alevism has been influenced by important names, mystical paths and sects. The most important of these are Yeseviism, named after Hodja Ahmed Yesevi, and Bektashism, named after Hacı Bektaş Veli. The Yassawi order is the mystical path that keeps the equality of men and women alive and from which the Bektashi order feeds. Its most important characteristic is that it is a mystical path that explains religious principles in simple language to nomadic communities through dervishes and hermits. Among those who represented the Ahmad Yassawi tradition in Anatolia, Hacı Bektaş Veli has a special place. The Bektashi sect, which has a wide spread in the Turkmen neighbourhoods of Anatolia and Rumelia, links itself to the Ahmad Yassawi tradition.

This study focuses on how Alevism emerged from the process of the emergence of Islamic sects to the present day. In this context, the belief in Alevism has been examined along with the phenomena that have influenced it throughout history, and the intellectual sources of the belief have been attempted to be revealed. The aim of this study is to evaluate the elements affecting the formation of the Alevism belief system within mystical thought, including its belief principles, rituals (worship), and religious social structure. This examination has been conducted using descriptive methods and the findings have been analyzed from a historical perspective.

Makale Bilgisi / Article Information

Atf/Cite as

Aydođdu, Y. & Tekin, F. (2024). Aleviliđin tarihsel süreci ve dűşünsel temelleri. *SÜREK Alevilik – Bektaşilik ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3, 82-96.

Aydoğdu, Y. & Tekin, F. (2024). Historical process of Alevism and intellectual foundations. *SUREK Journal of Alevism – Bektasism and Cultural Studies*, 3, 82-96.

Yazar / Author

Yunus AYDOĞDU

Dr., Bağımsız Araştırmacı

PhD, Independent Researcher

aydgyduyns@gmail.com, 0000-0003-3351-2531

Fatih TEKİN

Arş. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi, İ.İ.B.F, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Res. Ass. PhD, İnönü University, F.E.A.S. Department of Political Science and Public Administration

fatihtekin@inonu.edu.tr, 0000-0003-2227-0784

Geliş Tarihi / Received

30 Eylül / September 2024

Kabul Tarihi / Accepted

16 Aralık / December 2024

Yayın Tarihi / Published

30 Aralık / December 2024

Yayın Sezonu/Pub Date Season

Aralık / December

Sayı / Issue

3

Sayfa / Pages

82-96

Makale Türü / Article Types

Araştırma Makalesi / Research Article

Kapsam / Scope

Sosyal ve Beşerî Bilimler / Social and Humanitarian Sciences

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Ethical Statement

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem ve iThenticate programı tarafından incelenerek intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları / Contribution Rates of Authors to the Article

Makale iki yazarlıdır. / The article is two authored.

Çıkar Beyanı / Declaration of Interest

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. / There is no conflict of interest in the preparation of the article.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı / Published by

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Hacı Bektaş Veli Research and Application Institute.